

11.

SPLITSKA FORTUNA LUIGIJA PIRANDELLA

Iva Grgić Maroević

UDK: 821.131.1Pirandello, L.(=163.42)“192/194“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Pisci rodom iz Splita ili obrazovanjem, formiranjem, djelovanjem ili pak neočekivanim biografskim okolnostima između dva svjetska rata osobito vezani za Split, bili su povlaštenim posrednicima talijanske književnosti u nas. Djelujući, nakon Splita, u raznim sredinama, znatno su pridonijeli recepciji talijanske proze, poezije, esejistike i drame. Osim Vladana Desnice, koji u ovom kontekstu zauzima posebno mjesto, na tom su polju prisutni i mnogi drugi. No, kad je riječ o modernom talijanskom klasiku Luigiju Pirandellu, ističu se imena Milana Begovića, Tina Ujevića, Vladimira Rismonda, Frana Alfirevića, Olinka Delorka, Antona Nizetea, Vojmila Rabadana, Stjepka Ilijića i Ive Andrića. U splitskom kazalištu, u razdoblju između dva svjetska rata, izvođena su djela talijanskih autora (češće komedije i salonski komadi), dok je Luigi Pirandello predstavljen 1926. godine djelom *Šest lica traže autora*, 1938. djelom *Tako je (ako vam se čini)* te 1941. godine jednočinkom *Diploma*. Posebno zanimanje za Pirandellovo djelo, kao i za rad mnogih značajnih suvremenika, pokazao je Splitsanin Bogdan Radica, svakako najinformiraniji i u ono vrijeme najmjerodavniji prenositelj ideja s druge obale. U prilogu se istražuju prijevodni i kritički tragovi i odjeci opusa Luigija Pirandella u široko shvaćenom splitskom kulturnom krugu između dva svjetska rata.

Ključne riječi: splitski kulturni krug, Luigi Pirandello, recepcija/fortuna, osvrt, prijevod

---

Talijanski moderni klasik Luigi Pirandello (1867. – 1936.), za kojega je pjesnik i prevodilac, Starograđanin Stjepko Ilijić već 1929. godine (dakle, pet godina prije nego što je Pirandello primio Nobelovu nagradu) u tadašnjem glasilu Društva hrvatskih književnika, zagrebačkom *Savremeniku*, ustvrdio kako „njegovo ime danas ne pripada samo Italiji, postalo je kozmopolitsko, pripada (...) čitavom svijetu“ te da se njegova djela prevode „na sve kulturne jezike“, i na južnoslavenskim je prostorima doživio pravodobne odjeke.¹ Iako

---

¹ Stjepko ILIJIĆ, „Najnoviji Pirandellovi dramski radovi“, *Savremenik*, 22/1929., br. 11–12, 460. Dalje u tekstu Ilijić navodi kako se „magična atrakcija (...) Pirandellove umjetnosti“ nalazi u „novosti i smjelosti njegovih koncepcija“. Godine 1936. Anton NIZETEO u predgovoru svojoj antologiji *Talijanski humor* kaže kako je Pirandello „i kod nas dobro poznat“. Usp. Anton NIZETEO, „O Talijanskom humoru“, *Talijanski humor*, Zagreb 1936., 10. Za Pirandellovu fortunu u Jugoslaviji još uvijek je nezaobilazan više od pedeset godina stari članak: Frano ČALE, „Sulla fortuna di Pirandello in Jugoslavia“, *Studia romanica et anglica zagabiensia*, 12/1961., 29–51.

se Vladan Desnica, poznavalac i prevodilac niza talijanskih autora, njime nije posebno prevodilački ni kritički bavio, Pirandello je bio jedan od nezaobilaznih tada suvremenih pisaca za kulturne pregaooce koje bismo mogli nazvati pripadnicima splitskog kulturnog kruga u širem smislu, jer neki od njih su, kao Olinko Delorko, Vojmil Rabadan ili Bogdan Radica, u Splitu rođeni, drugi su pak, kao Tin Ujević ili Anton Nizeteo, pohađali splitsku gimnaziju; kao Vladimir Rismondo, u Splitu su živjeli i s Desnicom prijateljevali, dok su još neki, npr. Frano Alfirević i Stjepko Ilijić, sa spomenutima usko surađivali ili su pak za Split bili vezani makar i manje sretnim događajima, što je bio slučaj u Splitu uhićenog Ive Andrića.²

U domovini Italiji Luigi Pirandello objavljivati je počeo devedesetih godina devetnaestog stoljeća, dok se počeci kritičkih i prijevodnih bavljenja njegovim opusom kod autora koji nas ovdje zanimaju smještaju u dvadesete godine dvadesetog stoljeća te smo ih upravo stoga nazvali „pravodobnima“, dok se samo prijevodi nekoliko novela u tršćanskoj, beogradskoj i zagrebačkoj periodici te jedan prikaz u sarajevskoj *Nadi*, što ih je pronašao Frano Čale, mogu držati doista ranim odjecima.³ Stoga je Tin Ujević vjerojatno ponešto pretjerao kad je ustvrdio je da je prevodio Pirandella dok je još u Italiji bio „posve nepoznat“ te da se „nekako poslije toga pročulo (...) njegovo ime izvan Italije“.⁴ Donekle je istina da je Pirandello sve do negdje pedesete svoje godine „bio izgubljen u samoćama talijanske provincije“ te da je njegov novelistički i romaneskni opus, za koji neki talijanski kritičari, a od dosada spomenutih hrvatskih npr. Bogdan Radica, smatraju da je „najsnažniji izraz njegovog genija“ dugo ostao slabo vrednovan.⁵ Europsku je i svjetsku slavu Pirandello stekao tek dramskim djelima, ali to je bilo istih dvadesetih godina kad ga je Augustin Ujević prevodio. Činjenica jest da je Tin 1928. u Beogradu objavio prijevod dviju Pirandellovih pripovijetki, „Il viaggio“ („Putovanje“) te „Il lume dell'altra casa“ („Svetlost u obližnjoj kući“), pod naslovom ove posljednje.⁶ Isti naslov odjekuje u njegovoj pjesmi „Nostalgija prozora sučelice“, objavljenoj 1940. u *Savremeniku*, a poslije uključenoj u zbirku *Žedan kamen na studencu* iz 1954. godine pa navodimo strofu:

² Za Desničino bavljenje talijanskim autorima v. Sanja Rotić, „Vladan Desnica između dvije jadranske obale“ te „Desnica i 'pramaljeće' talijanskog pjesništva“, u: ISTA, *Stranci. Portreti s margine, granice, periferije*, Zagreb 2006., 120–143 i 144–157. O prijateljstvu povjesničara i kulturnog pregaoca Vladimira Rismonda te značajnih dijelova biografije koje je dijelio s Vladanom Desnicom v. Vladimir RISMONDO, „Vladan Desnica u izvorima iz obiteljskog arhiva prof. Vladimira Rismonda st. iz Splita“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 73–86. Prevođenju s talijanskog (i srednjovjekovnog latinskog) Rismondo se intenzivnije posvećuje nakon Drugog svjetskog rata, ali nemamo razloga sumnjati da je Pirandellova djela poznao već i u razdoblju kojim se ovdje bavimo.

³ F. ČALE, „Sulla fortuna di Pirandello in Jugoslavia“, 43 i 47. Manje je poznata činjenica da je Pirandello, znan kao prozaik i dramatičar, započeo kao pjesnik. Iako mu je prva zbirka novela *Amori senza amore* izašla 1894. godine, njegove *Elegie renane* (*Rajnske elegije*), izdane 1895., zapravo su nastajale ranije, za studijskog boravka u Njemačkoj. Ellen ELIAS-BURSAČ, *Riječi, šiknule iz tmine. Augustin Ujević i književno prevođenje*, Zagreb 2003., 149.

⁵ Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti* (poglavlje „Luigi Pirandello. O smislu života i civilizacije“), Zagreb 2006., 298. Radičina knjiga objavljena je prvi put u Beogradu 1940. kod Gece Kona. I zaista, u obrazloženju Nobelove nagrade, uz dramski opus naveden je samo jedan od Pirandellovih sedam romana, *Si gira* (*Snima se*), objavljen 1915., a deset godina poslije preimenovan u *Quaderni di Serafino Gubbio operatore* (*Bilježnice snimatelja Serafina Gubbija*). Danas zanimljiv ponajviše zbog svog metaprikazivačkog aspekta, tada je plijenio pozornost tematizacijom „užasa pred mehanizirajućim materijalizmom života“. Usp. Iva GRGIĆ, „Život čovjeka, život njegova djela“, *Luigi Pirandello*, Zagreb 2001., 658.

⁶ U izdanju Maticе srpske, bez godine izdanja. Prema *Srpskoj bibliografiji 1868–1944*, isti tekst je, možda koju godinu prije, objavljen u izdanju Knjižare Ž. Spasojevića.

Oni hvataju svjetla ulice i drugog doma –
 Koliko bića tako paralelno živi –
 No svaki zasebno: rasulo atoma,
 Bez radoznalosti, bez želje da se divi.⁷

No također je činjenica da je 1926. godine Ivo Andrić u *Srpskom književnom glasniku* objavio prijevod novele „Certi obblighi“ („Izvesne dužnosti“). Andrićev interes za Pirandella najvjerojatnije se može pripisati njegovom službovanju u jugoslavenskom konzulatu u Trstu 1922. godine, kad je imao priliku izravno se, u originalu, upoznati s Pirandellovom novelistikom te se informirati o njegovom rastućem ugledu i njegovom povratku dramskom stvaralaštvu. A 1928. godine u Beogradu Frano Alfirević objavljuje širi izbor iz Pirandellovih pripovijetki.⁸ Godinu dana poslije, 1929., u ediciji Tisuću najljepših novela u Zagrebu izlazi ijekavizirani Tinov prijevod pripovijetke „Il viaggio“ („Putovanje“), poslije pretiskavan, katkada uz manje izmjene, uz prijevode novela „L'ombrello“ („Kišobran“) te „Il mondo di carta“ („Papirnati svijet“) u izborima iz Pirandellove proze izdavanima u Zagrebu, 1952., 1962., 1964. i 2001. godine.⁹

Izravna prisutnost Pirandellova djela na splitskoj kulturnoj sceni najbolje se ipak vidi po predstavama koje su se u razdoblju kojim se bavimo prikazivale u splitskom kazalištu, odnosno, od 1921. do 1928. godine, Narodnom pozorištu za Dalmaciju, pod ravnateljstvom Nika Bartulovića, koje je 1928. uklopljeno u Narodno pozorište zapadne oblasti u Sarajevu.¹⁰

Prva je od tih predstava slavna *Sei personaggi in cerca d'autore* odnosno *Šest lica traži autora*. Svoju praiizvedbu u originalu komad je doživio 1921. u Rimu. Iako je družina Darija Niccodemija bila poznata i cijenjena, kao i glumci Vera Vergani i Luigi Almirante, prijam kod publike nije bio tek hladan – povici ogorčenja bili su tako žestoki da je autor morao potajice napustiti kazalište.¹¹ Međutim, ista izvedba trijumfirala je i kod publike i kod kritike nekoliko mjeseci poslije u Milanu. Na premijeru u milanskom „Teatro Manzoni“ osvrnuo se u zagrebačkom *Savremeniku* Milan Begović, u tekstu „Šest lica traži auktora“, rekavši da je komad doživio „upravo senzacionalan uspjeh“. Pirandello je izlazio pred zastor dvadesetak puta te je kao autor, koji je prije rata slovio tek kao „jedan od boljih talijanskih noveli-

⁷ Tin UJEVIĆ, *Izbor pjesma* (prir. Ante Stamać), sv. 1, Zagreb 2005., 450.

⁸ Luidi PIRANDELO, *Izabrana dela*, knj. 1, Beograd 1928. Knjiga sadrži i Alfirevićev predgovor (VII–XLVIII). Uvrštene pripovijetke su, u Alfirevićevu prijevodu, „Lekareva dužnost“, „Begstvo“, „Sve za bolje“, „Naše uspomene“, „Goli život“, „Još jedan“, „Izvesne dužnosti“, „Gore i dole“, „Drugi sin“, „Ti se smeješ“, „Jedan glas“, „Superior stabat lupus“, „Istina“, „Znameniti pokojnik“ i „Klopka“.

⁹ Usp. Iva GRGIĆ, „Hrvatski prijevodi Pirandella objavljeni u knjigama“, *Luigi Pirandello*, 668.

¹⁰ O počecima kazališnog djelovanja prije i poslije 1893. godine, kad je Split dobio kazališnu zgradu, v. Nevenka BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti o scenskim priredbama u Splitu 1884–1918“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 7: *Moderana*, Split 1980. Da se književni i, uopće, kulturni život Splita poslije Prvog svjetskog rata okupljao oko Narodnog kazališta svjedoči i Radica. Usp. Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982., 58.

¹¹ Iva GRGIĆ, „Luigi Pirandello. Život čovjeka, život njegova djela“, *Luigi Pirandello*, 659. O dostojanstvenom autorovu držanju u prigodi jednog drugog neuspjeha Bogdan Radica s divljenjem piše: „Pirandello je zapao u tešku šutnju, koja je izražavala olakšanje i širinu shvaćanja, koju samo jedan viši duh smogne u kritičnim trenucima svojih književnih doživljaja“. Usp. B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 305–306.

sta“, iznenadio sve koji nisu ni pomišljali da se u tom pripovjedaču skriva dramatičar koji „izgleda, da će ostaviti daleko iza sebe i najljepša imena talijanske dramske književnosti“. I prije ove drame, kako izvješćuje Begović, Pirandellov teatar izazivao je u Italiji velike diskusije: „Jedni su dizali auktora u nebesa, a drugi su ga rušili i obarali.“ I *Šest lica* zapanjila su smionošću i originalnošću, a „osobito svojom tehničkom stranom, koja će prestrašiti mnoge (...) navikle na pravila, sisteme i zakone (...) jer se Pirandello odaljio od tradicionalne dramske forme i dovodi svoja lica na poseban način na Pozornicu“.¹²

Milan Begović – budući prevoditelj toga dramskog djela i autor u čijim će djelima, poglavito u drami *Pustolov pred vratima*, kritika vrlo rano raspoznati jasan Pirandellov utjecaj – rekavši kako rečeni autor „neće moći naći sljedbenika“ – tada nije predvidio da će mu isti postati svojevrsnim uzorom.¹³ Ali svakako, od dvadesetih će se godina Pirandellovi kazališni uspjesi u Italiji i u inozemstvu redati kao po tekućoj vrpici. Dotada povučeni Pirandello posjećivat će premijere svojih dramskih djela po Europi i Americi.

Begovićev prijevod *Šest lica* na scenu, samo tri godine poslije talijanske praižvedbe, postavio je Branko Gavella u Zagrebačkom Narodnom kazalištu, sa scenografijom Ljube Babića. Briljirala je Vika Podgorska, ali na ogoljivanje mehanizma književnog i kazališnog stvaranja zagrebačka publika uglavnom je reagirala mlako. Međutim, dio kritike (npr. Antun Barac, Stevan Galogaža) shvatio je epohalnost i komada i njegova uprizorenja, a Anton je Nizeteo nekoliko godina poslije (kad su polemike davno utihnule ili pak bile ušutkane u međuvremenu dodijeljenom Nobelovom nagradom) već posve mirno zaključio da je ovo dramsko djelo „i u Zagrebu prikazano sa velikim kazališnim uspjehom“.¹⁴ Dvije godine poslije zagrebačke predstave splitsko Narodno pozorište, u razdoblju koje u Splitu preferira komedije i salonske komade (spomenutog Darija Niccodemija i Roberta Bracca, kojega je također prevodio Begović), konačno dobiva „svog“ Pirandella. Tisuću devetsto dvadeset i šeste, iste kad se postavlja u Beogradu, (vjerojatno) Begovićev prijevod *Šest lica* u Splitu režirao je glumac, redatelj i dramski pisac Rado/Rade Pregarc (Rojano kraj Trsta, 1894. – Rijeka, 1952.), jedan od tridesetak glumaca iz Zagreba, Beograda i Slovenije koje je ovo kazalište okupilo, među kojima valja spomenuti još bar Ninu Vavru i Pregarcčevu suprugu Idu. Pregarc se usavršavao u nizu europskih kulturnih središta (Italija, Njemačka, Rusija), postavši sljedbenikom Stanislavskog. Dvadesetih je godina u Splitu u Narodnom pozorištu za Dalmaciju režirao djela iz stranoga (W. Shakespeare, C. Goldoni, H. Ibsen, N. V. Gogolj, O. Wilde, G. B. Shaw, L. Pirandello) i domaćega repertoara (H. Dragošić, *Posljednji Zrinski*; J. Kosor, *U Café du dôme*; M. Begović, *Čičak* i *Svadbeni let*; I. Vojnović, *Gospođa sa suncokretom* i *Maškarate ispod kuplja*). Iste godine kad i *Šest Lica* Pregarc je režirao i praižvedbu Tijardovićeve *Male Floramye* (1925./1926.), a ponovno iste godine, ali sljedeće sezone i *Kraljicu Lopte* (1926./27.). Možda su ova (uz *Spli'ski akvarel*), da ih tako nazovemo, „najsplitskija moguća“ glazbeno-scenska djela i njihov nezapamćen uspjeh odgovorna

¹² Milan BEGOVIĆ, „Šest lica traže auktora“, *Savremenik*, 16/1921., br. 2, 123.

¹³ *Isto*, 124.

¹⁴ Za odnos Antuna Barca i Stevana Galogaže prema zagrebačkoj predstavi v. F. ČALE, „Sulla fortuna di Pirandello in Jugoslavia“, *passim*. Za Nizeteov sud v. A. NIZETEO, *Talijanski humor*, 269.

za nedostatak (ili nedostupnost) bilo kakvih pisanih odjeka o ovom splitskom Pirandellu. Potom je Pregarc bio među onim članovima splitskog ansambla koji su prešli u Sarajevo, dok je splitska kazališna kuća tridesetih godina udomljavala družine iz drugih gradova ili pak bila bez ansambla.¹⁵

Stoga je na sljedećeg Pirandella splitska kazališna publika morala čekati punih dvanaest godina, i to na jedno gostovanje. Naime, tisuću devetsto trideset i osme u splitskom kazalištu gostovala je zagrebačka predstava komada *Così è (se vi pare)*, odnosno *Tako je (ako vam se čini)* pod, kako je u inače oduševljenom osvrtu pod naslovom „Pirandello na zagrebačkom kazalištu“ objavljenom u *Savremeniku* u lipnju iste godine, upozorio Olinko Delorko, „pogrešnim“, a mi bismo ublaženo rekli „simplificiranim“ naslovom *Što je istina*. U ovom tekstu Delorko, nakon kratke lamentacije o naivnom realizmu kazališnih autora koji nisu zaslužili drugi naziv do li „reporteri“, a zavladao su kazalištem i „s uspjehom se udvarali publici očijukajući s njenim prolaznim uvjerenjima“, kaže kako je Pirandellovu umjetnost prvi put upoznao nekoliko godina prije kad je u zagrebačkom kazalištu gledao *Čovjek, životinja i krepost (L'uomo, la bestia e la virtù)*: „Kritika nije bila zadovoljna. Čudio sam se. Tilghera sam čitao poslije.“¹⁶ Delorko, naime brani Pirandella od optužbe za cerebralnost koju mu je u najboljoj namjeri, dodali bismo, priskrbio upravo kritičar Adriano Tilgher, čija je interpretacija Pirandellove poetike promovirala Pirandella-spisatelja u Pirandellamislioca iznašavši interpretacijsku formulu za cjelokupno njegovo djelo – supostavljanje Forme i Života. Desetljećima prihvaćan kao gotovo službeni autorov egzegzet, kakvim ga je u početku priznavao i sam autor, Tilgher je bez sumnje bio odgovoran za oštar pravorijek što je Pirandella zadesio od Benedetta Crocea, koji je u njegovu opusu, od kritičara koji je u početku bio upravo Croceov đak, svedenom na pojednostavnjenu filozofsku formulu, previdio ono što je eminentno umjetničko. Sa svoje je strane Pirandello kasnije upozoravao kako je „apstraktnost“ njegovih djela (te, ponajviše, likova) „netočno i umjetno izmišljena od kritičara“.¹⁷

¹⁵ O splitskom kazalištu, njegovom statusu, njegovim fazama i djelatnicima podatke tijekom ovoga rada crpimo iz spomenutog rada N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti“ te iz drugog rada iste autorice „Splitsko kazališno društvo“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 12: *Stoljeća hrvatske dramske književnosti i kazališta*, Split 1986., 307–321, članka iz kojega je posebno zanimljivo istaknuti suradnju „diletanata“ (koje bismo danas nazvali „amaterima“) s profesionalcima kalibra jedne Marije Ružičke-Strozzi, Ljerke Šram i Andrije Fijana (318) te Vere Hrčić, Mile Dimitrijević, Ive Raića i Hinka Nučića. Citiramo da su godine 1918., kad se slavilo „dvadesetpetogodišnjicu izgradnje kazališne kuće dramom Viktora Riškova 'Zmija-djevojka', zajedno s amaterima igrali iz Zagreba Josip Pavić sa suprugom, Nina Vavra i August Cilić. (...) U novoj državi 1921. godine Split je dobio za kratko vrijeme stalno kazalište, da bi se nakon njegova zatvaranja ponovno javili splitski kazališni zanesenjaci, koji osnivaju novo 'Splitsko kazališno društvo'. Ono će djelovati od 1928. do 1936. godine, a u njemu su radili, uz glavnog pokretača Ivu Tijardovića, književnik Marin Bego, brojni glazbenici, istaknuti kulturni i javni radnici. Izvode se najčešće operete, komedije i djela domaćih pisaca (...) Upravo iz te grupe splitske mladosti školovalo se više pjevača, glazbenika i glumaca, koji su se kasnije stalno zaposlili u novootvorenom kazalištu u Splitu 1940. godine.“ (*Isto*, 320.) Ostale podatke o splitskoj kazališnoj sceni koji su navedeni tijekom ovog rada crpimo iz članka Šimuna JURISTIĆA, „Iz splitske kazališne povijesti“, *Kulturna baština*, 7/1981., br. 11–12, 117–121 te iz *Grade za bibliografiju splitskog kazališta i Repertoara hrvatskih kazališta*.

¹⁶ Olinko DELORKO, „Pirandello na zagrebačkom kazalištu“, *Savremenik*, 27/1938., br. 6, 577–579. O zagrebačkom postavu još jedne Pirandellove radikalno inovativne drame, *Večeras improviziramo (Stasera si recita a soggetto)*, Delorko je pisao u *Hrvatskoj reviji*, 14/1941, br. 3, 161.

¹⁷ B. RADICA, *Agonija Europe*, 208.

U prigodi splitskog gostovanja zagrebačke predstave i *Novo doba* Pirandellu konačno posvećuje više prostora. Naime, uz fotografiju grupe umjetnika zagrebačke drame koja s velikim uspjehom gostuje u Splitu, u subotu, dvadeset šestoga studenoga, tekst o nekoliko dana prije (u utorak) održanoj predstavi objavljuje Vojmil Rabadan. Rabadan ističe kako je redatelj Tito Strozzi dao igri, „koju je dobrim jezikom preveo Dubravko Dujšin“, odgovarajući „tempo, pokret, atmosferu“.¹⁸ U predstavi su glumili sam Strozzi, Hinko Nučić, Ervina Dragman, Božena Kraljeva te, prema Rabadanu, „fascinantno“ Ljubiša Jovanović u ulozi muža, ali sve ostale uloge zasjenila je u ulozi punice Milica Mihičić,

(...) čija riječ fascinira, zaustavlja dah (...) a krhka figurica ove otmjene starice nadahnute mladenačkim elanom i idealizmom poprma upravo nadrealnu grandioznost. Njezin nastup ostat će u sjećanju svih pravih poklonika kazališne umjetnosti nezaboravan doživljaj, dragocjen dar, koji Split dostojno cijeni, dugujući vječnu zahvalnost gdji. Milici Mihičić što je velikodušno *poduzela naporan put u Split* da nam priredi nekoliko sati najčišće umjetničke ekstaze.¹⁹

No, u tom tekstu, koji nadilazi granice pukog osvrtu, Rabadan tumači i Pirandellovu dramsku poetiku te govori kako je „okrstivši svoju glumu (...) parabolom“, Luigi Pirandello htio istaknuti da taj komad – za jednoga drama, a za drugoga komedija – „nema namjeru da zabavlja, već da obrani jednu tezu, osnovni filozofski stav Pirandella prema životu i njegovim zbivanjima“. Rabadan drži da *Tako je, ako vam se čini* nije samo naslov jedne drame, već i Pirandellov *credo*, kvintesencija toliko razvikanog pirandelizma, koji u drugim djelima „dubokoumnog Sicilijanca znade biti mračan i zamršen“, dok je ovdje tako „spretno i duhovito serviran, da znatno ublažuje misaonu oštricu“.²⁰

Tisuću devetsto četrdeset i prve godine, kad se kazalište zove Hrvatsko narodno kazalište, čiji je intendant Ivo Tijardović, direktor drame Marko Fotez, opere Oskar Josefović, a baleta Ana Roje, sam Vojmil Rabadan prevodi i režira Pirandellovu jednočinku *Diploma (La patente)*. O razlozima Rabadanova odabira baš ovoga komada pisca kojega očito dobro poznaje, ne posjedujemo izravnih svjedočanstava pa se smijemo poslužiti gore navedenim Rabadanovim riječima o „duhovitom serviranju“ i „ublažavanju misaone oštrice“. Možemo dodati da Rabadan cijeni „u prvom redu originalan ‘vic’“ te, nadalje, nagađati da „nevinija“ komedija nije bila držana uznemirujućom za buržuski svjetonazor, kako je, naprotiv, Stevan Galogaža mnogo ranije ustvrdio za *Šest lica*; niti je taj komad, premda prožet jednom od najblažih (ne stoga manje tragičnih) varijanti pirandelizma, prijetio remećenjem društvenog ustroja, kako je Bogdan Radica ustanovio za najreprezentativnija Pirandellova djela. Naime, kako je Radica kazao, Pirandellova je književnost bila „trajno nijekanje dinamične vitalnosti, koju

¹⁸ Ova Rabadanova primjedba dragocjen je podatak, s obzirom na to koliko je inače teško, kao što znaju svi koji se tim segmentom traduktologije ili pak kazališne povijesti bave, pronaći podatke o kazališnim prijevodima namijenjenima „samo“ izvedbi (a ne i tiskanju). I sami smo malo prije, usprkos istraživanjima poduzetima u svim odgovarajućim arhivima, bili prisiljeni ustanoviti kako je splitska izvedba *Šest lica* „vjerojatno“ rađena prema Begovićevu prijevodu. Glumac Dubravko Dujšin i poslije se bavio prevodenjem Pirandella. Godine 1941. preveo je izbor novela pod naslovom *Sunce i sjena*, a 1943. roman *Njezin muž* (oboje izdano u Zagrebu).

¹⁹ Vojmil RABADAN, „Gostovanje zagrebačke drame – Luigi Pirandello, ‘Što je istina?’“, *Novo doba* (Split), br. 277, 26. 11. 1938., 5. Kurziv I. G. M.

²⁰ *Isto*.

je npr. Fažizam smatrao svojom bitnom odlikom, tražeći da se pojedinac istovjeti s cjelinom (...) dok je Pirandellova umjetnost izdizala individu u iznad svega ostaloga, napose iznad okvira društva i organizirane države“.²¹

Od svih autora koji su ovdje u fokusu našeg istraživanja, jedini je Bogdan Radica Pirandella i osobno poznao. S njim se susreo krajem dvadesetih godina u Rimu te nam je ostavio dragocjeno svjedočanstvo o jedinom prethodniku kojega je ovaj veliki pisac doista priznavao – Calderónu de la Barci i njegovu naslovu *Život je san* – kao i sjećanje na Pirandellove riječi: „Križa (...) europskog čovjeka, križa europskoga duha obilježena je prije nekoliko stoljeća u tim povijesnim riječima španjolskoga mistika u kojem i ja vidim svog zakonitog preteču...“²² Te još: „Riječi mijenjaju čovjeka, (...) sijeku njegovu cjelinu, spuštaju na njegovo lice masku i čine da laže ili da se ispovijeda. Jednom riječju, stavljaju čovjeka u jedno neljudsko stanje.“²³ Nekoliko stranica poslije nailazimo i na jasno (političko, rekli bismo, mnogo više negoli književno) distanciranje od Gabrielea D’Annunzija. Pirandello ističe da ne voli „pobjedu imperijalizma i nacionalizma“. Muči ga i ubija „čovjek s cijelim svojim sklopom nada i beznada (...) koji se ne može (...) protumačiti“ te dodaje da čovjek „nadmašuje svoje tvorevine i ove tamnice koje sam sebi gradi“.²⁴

Sl. 1. Opsežan izvještaj o gostovanju zagrebačkih glumaca na splitskoj pozornici 1938. godine

²¹ B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 142–143.

²² B. RADICA, „Luigi Pirandello. O smislu života i civilizacije“, *Agonija Europe*, 279. Većina je proučavatelj Pirandellova opusa, naprotiv, njegovo poimanje humorizma više pripisivala lektiri iz područja njemačkog romantizma. O tome v. Iva GRGIĆ, „Sin Kaosa. Post scriptor za dvadeset i prvo stoljeće“, *Luigi Pirandello*, 646.

²³ B. RADICA, „Luigi Pirandello“, 298.

²⁴ *Isto*, 300. No, usprkos ovakvim navodima Radica je držao da je Pirandello kao dramatičar napredovao upravo zahvaljujući Tilgherovim interpretacijskim štakama. Na više se mjesta kod Radice uočava da je i Pirandella kao čovjeka

Mijene društvenopolitičke klime svakako su utjecale na recepciju koju je Pirandello imao kod splitske književne i kazališne publike. No, Desničin, sudeći po pisanim tragovima, potpuni, a u kontekstu i njegova opusa i njegovih bavljenja talijanskom književnošću i njegova prijateljstva s Vladimirom Rismondom, kasnijim prevodiocem Pirandellova programatskog teksta *Humorizam* iz 1908. godine – za nas neočekivan dezinteres za Pirandellova može se pripisati bar dvama čimbenicima.²⁵ Jedan od njih jest posve sigurno Desničino poznavanje činjenice da je Pirandello bio učlanjen u fašističku partiju – koliko god ta pripadnost bila formalna i evidentno rezultat pomanjkanja, kod jedne kreativne individue, one energije koja je potrebna za javno i militantno pozicioniranje u bilo kojoj političkoj areni, ona za nekoga (kao što je neposredno poslije Drugog svjetskog rata bila za većinu talijanskih književnih kritičara) može biti neoprostiva. Drugi od tih čimbenika može ležati u Desničinom intenzivnom bavljenju Benedettom Croceom te eventualnosti da mu se prijanjanje uz obojicu tih autora tada činilo nemogućim, usprkos ostrasčenoj polemici dvojice velikana koji se nipošto nisu ignorirali, već se, zapravo, raspravljajući, uzajamno legitimirali.²⁶ Međutim, dugotrajan interes pripadnika splitskog kulturnog kruga bliskog Vladanu Desnici za Pirandellovo djelo neupitan je, kako u razdoblju kojim se bavimo, tako i u desetljećima poslije njega.

THE SPLIT FORTUNES OF LUIGI PIRANDELLO

In the period between the two World Wars, writers born in the city of Split or tied to the city by their education, their activity or by unexpected biographical circumstances, acted as privileged mediators of Italian literature in the Croatian and Serbian cultural contexts. Active, after their Split period, in different environments, they contributed significantly to the reception of Italian poetry, prose and drama. Along with Vladan Desnica, whose place in this respect is indisputable, a series of other authors made their contribution to this cultural transfer. As regards the modern Italian classic Luigi Pirandello (1867–1936), the foremost names are those of Milan Begović, Tin Ujević, Vladimir Rismondo, Frano Alfirević, Olinko Delorko, Anton Nizeteo, Vojmil Rabadan, Stjepko Ilijić, Bogdan Radica and Ivo Andrić. At the Split theatre, in the period between the two World Wars, Luigi Pirandello's work was staged in 1926, *Six Characters in Search of an Author*, in 1938,

i njegov opus doživljavao kroz Tilgherove leće. Usp. i B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1, 239 i knj. 2: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, München – Barcelona 1984., 383.

²⁵ Dok je prvi prijevod Pirandellova programatskog teksta *Humorizam* godine 1952. u izdanju zagrebačke Mladosti preveo Branimir Gabričević, drugi je prijevod istoga teksta, kao separat splitskih *Mogućnosti*, godine 1963. objavio upravo Vladimir Rismondo. Zbog specifičnog fenomena zastarijevanja prijevoda, kao i zbog potrebe novijeg načina čitanja, autorica ovih redaka prevela je po treći put samo drugi dio *Humorizma* u izabranim Pirandellovim djelima za biblioteku Nobelovci zagrebačke Školske knjige.

²⁶ Da je simplificirana „filozofska“ interpretacija Pirandellova narativnog i dramskog opusa, koju je Croce odviše lako preuzeo, nanijela boli Pirandellu kao osobi, očigledno je iz onih pasusa iz eseja *Humorizam* u kojima se on od Croceove kritike brani i argumentima *ad hominem*. No, nanijela je štete i njegovu shvaćanju književnog stvaranja koje nikada ne pretendira na to da zauzme mjesto onog ontološkog poteza koji jednom zauvijek razdvaja „bitak“ i „privid“, već drži da se takav postupak uvijek iznova poduzima proceduralnim mišljenjem, tisućama prikaza. O tome vidi I. GRGIĆ, „Sin Kaosa“, 647.

Right You Are (If You Think So), and in 1941, *The License*. However, judging by written records, Vladan Desnica showed little interest in Pirandello's work, and keeping in mind his familiarity with Italian literature and his friendship with Vladimir Rismondo, who was to be the translator of Pirandello's *Humorism*, this calls for an explanation. An explanation is partly to be found in Desnica's awareness of the fact that Pirandello was a member of the Fascist Party, and partly in Desnica's intensive involvement with the work of Benedetto Croce – it is probable that to concentrate on both of these authors seemed impossible to him at the time, despite the fact that the two actually legitimized each other in their passionate polemics. However, the long-lasting interest of the members of the Split cultural circle who were close to Vladan Desnica in Pirandello's work is unquestionable, in the period dealt with in the article, and in the decades to come.

Key words: Split cultural circle, Luigi Pirandello, reception/fortune, overview, translation

Literatura

- Fran ALFIREVIĆ, „Luigi Pirandello“, *Hrvatska revija*, 8/1935., br. 7, 343–350.
- Fran ALFIREVIĆ, „Luigi Pirandello“, *Putopisi i eseji*, Zagreb 1942., 69–124.
- Milan BEGOVIĆ, „Šest lica traže auktora“, *Savremenik*, 16/1921., br. 2, 123–124.
- Frano ČALE, „Sulla fortuna di Pirandello in Jugoslavia“, *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, 12/1961., 29–51.
- Nevenka BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Novinske vijesti o scenskim priredbama u Splitu (1884–1918)“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 7: *Moderna*, Split 1980., 397–454.
- Nevenka BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Splitsko kazališno društvo“, *Dani hvarskog kazališta*, sv. 12: *Stoljeća hrvatske dramske književnosti i kazališta*, Split 1986., 307–321.
- Olinko DELORKO, „Pirandello na zagrebačkom kazalištu“, *Savremenik*, 27/1938., br. 6, 577–579.
- Olinko DELORKO, *Rasudbe i domišljaji*, Split 1988.
- Olinko DELORKO, „Večeras improviziramo“, *Hrvatska revija*, 14/1941., br. 3, 161.
- Ellen ELIAS-BURSAĆ, *Riječi, šiknule iz tmine. Augustin Ujević i književno prevođenje*, Zagreb 2003.
- Iva GRGIĆ, „Hrvatski prijevodi Pirandello objavljeni u knjigama“, *Luigi Pirandello*, Zagreb 2001., 668.
- Iva GRGIĆ, „Sin Kaosa: Post scriptor za dvadeset i prvo stoljeće“, *Luigi Pirandello*, Zagreb 2001., 645–654.
- Iva GRGIĆ, „Život čovjeka, život njegova djela“, *Luigi Pirandello*, Zagreb 2001., 655–663.
- Stjepko ILIJIĆ, „Najnoviji Pirandellovi dramski radovi“, *Savremenik*, 22/1929., br. 11–12, 460.
- Šimun JURIŠIĆ, „Iz splitske kazališne povijesti“, *Kulturna baština*, 7/1981., br. 11–12, 117–121.
- Anton NIZETEO, „Luigi Pirandello. Dobitnik Nobelove nagrade za književnost“, *Hrvatska revija*, 7/1934., br. 12, 669–670.
- Anton NIZETEO, „Luigi Pirandello“, *Talijanski humor*, Zagreb 1936., 269.
- Anton NIZETEO, „O talijanskom humoru“, *Talijanski humor*, Zagreb 1936., 5–11.
- Luigi PIRANDELLO, „Putovanje“, *1000 najljepših novela*, sv. 12, Zagreb 1929., 77–94.
- Luidi PIRANDELO, „Izvesne dužnosti“, *Srpski književni glasnik*, 1926., knj. 17, br. 4, 258–265.
- Vojmil RABADAN, „Gostovanje zagrebačke drame – Luigi Pirandello, ‘Što je istina?’“, *Novo doba* (Split), br. 277, 26. 11. 1938., 5.

Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006.

Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.

Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 2: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, München – Barcelona 1984.

Vladimir RIMONDO, „Vladan Desnica u izvorima iz obiteljskog arhiva prof. Vladimira Rismonda st. iz Splita“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 73–86.

Sanja ROIĆ, *Stranci. Portreti s margine, granice, periferije*, Zagreb 2006.

Adriano TILGHER, *Voci del tempo. Profili di letterati e filosofi contemporanei*, Roma 1921.

Tin UJEVIĆ, *Izbor pjesma* (prir. Ante Stamać), sv. 1, Zagreb 2005.

Tin UJEVIĆ, „Nostalgija prozora sučelice“, *Savremenik*, 28/1940., knj. 2, br. 9–10, 217.